

METODOLÓGIA A HISTORIOGRAFIA

KONCEPT KOLEKTIVNÍ PAMĚTI – ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA A ZÁVĚRY

DUŠAN LUŽNÝ – JAN VÁNĚ

LUŽNÝ, Dušan – VÁNĚ, Jan. The concept of collective memory – basic starting points and conclusions. *Historický časopis*, 2017, 65, 4, pp. 577-590, Bratislava.

The study identifies the notion of collective memory and, particularly, its crucial elements that might be used as helpful research tools. It is based on the analysis of a memory thematizing socio-cultural context and of the existing sociological theories. It also draws on the findings of memory and cultural studies and psychology. The study identifies a total of 16 key elements (principles) of the collective memory concept, out of which the following are the most significant: a) understanding memory as a tool to understand and explain the present, b) addressing both the inner plurality of cultural memory and the plurality of cultural memories within a society, c) making the difference between the cultural and communicative memory, d) considering the significance of individual memory, e) understanding memory as narration, f) identifying the signification of schematic narrative templates.

Key words: Collective memory. Sociology. Narration. Schematic narrative templates.

Dnes již v mezinárodním měřítku existuje nepřeborné množství teoretických děl i empirických výzkumů, které se zabývají kolektivní či kulturní pamětí stejně tak jako prací recipujících konceptualizaci paměti v teoriích a dějinách sociálně vědního myšlení.¹ Lze konstatovat, že koncept kolektivní paměti dnes vytváří určitou školu či tradici sociálně-vědního bádání, tradici, která spojuje klasiky sociálně vědního bádání s dnešními autory a jejich výzkumy. Ilustrativní je, že čítanka *The Collective Memory Reader* z roku 2011 obsahuje 87 textů autorů z nejrůznějších oblastí humanitních a sociálních věd od Edmunda Burkeho, Alexise de Tocquevillea, Friedricha Nietzscheho, Sigmunda Freuda a Karla Marxe přes Karla Mannheimu, Waltera Benjamina a Theodora W. Adorna k Michelu Foucaultovi, Peterovi Burkemu, Yaelu Zerubavelu či Anthony Giddensovi.²

1 ERLI, Astrid – NÜNING, Ansgar (eds.). *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin : De Gruyter, 2010. 441 s. ISBN 3110229986; ROSSINGTON, Michael – WHITEHEAD, Anne (eds.). *Theories of Memory: A Reader*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2007. 328 s. ISBN 9780801887291; RADSTONE, Susannah – SCHWARZ, Bill (eds.). *Memory. Histories, Theories, Debates*. New York : Fordham University Press, 2010. 561 s. ISBN 9780823232604.

2 OLICK, Jeffrey K. – VINITZKY-SEROUSSI, Vered – LEVY, Daniel (eds.). *The Collective Memory*

Předkládaný text samozřejmě nemůže představit všechny varianty konceptualizace kolektivní paměti. To ani není možné. Jeho cílem je nahlédnout na téma kolektivní paměti ze sociologické perspektivy a zprostředkovat sociologický způsob zacházení s tímto konceptem odborníkům z oblasti historických věd. Je možné, že převážná většina historiků může být se sociologickým přístupem nespokojena; přesto by mezioborová diskuse a vzájemná korekce mohla posloužit oběma stranám.³

Sociokulturní kontext tematizace kulturní paměti

Je zřejmé, že badatelský zájem o téma kolektivní, resp. kulturní paměti, od druhé poloviny dvacátého století vzrůstá. Sociologie, zcela v duchu své reflexivní povahy, si okamžitě v takové situaci musí položit otázku, proč tomu tak je, tedy proč se v posledních desetiletích stala perspektiva kulturní paměti tak zajímavá, populární a snad také přínosná. Sociologická snaha o zodpovězení této otázky v sobě zahrnuje dvě roviny, tedy reflexi vnitřního vývoje v rámci sociálních věd na straně jedné, ale na straně druhé (a to především) porozumět tematizaci kulturní paměti jako součásti určité historické (sociální a kulturní) situace. To je koneckonců zcela v duchu převažujícího pohledu na téma kulturní paměti, podle kterého je kulturní paměť především odrazem současných problémů a zájmů, a ne odrazem fakticity minulosti. Problémy současnosti se tedy promítají jak do obsahu a forem kulturní paměti, tak do vzrůstajícího badatelského zájmu o kulturní paměť. Obsahy a formy kulturní paměti jsou tedy úzce spjaty s konceptualizací kulturní paměti v sociálních vědách. Zde se znovu ukazuje vzájemné propojení diskurzu sociálních věd s diskurzem (popř. diskurz) společenským, resp. neexistence ostrých hranic mezi diskurzem společností a diskurzem vědy.

Reader. Oxford : Oxford University Press, 2011. 464 s. ISBN 9780195337419.

- 3 Pro uvedení do různorodosti sociologické tematizace paměti v českém kontextu viz např. HAVELKA, Miloš. *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha : Torst, 1995. 868 s. ISBN 80-85639-41-6; HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl. Akcenty a posuny české otázky 1895 – 1989*. Praha : Lidové noviny, 2002. 203 s. ISBN 80-7106-424-6; ŠUBRT, Jiří. Antinomie sociální paměti. In *Sociológia*, 2011. roč. 43, č. 2, 133-157, ISSN 0049 – 1225; MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2015. 320 s. ISBN 978-80-246-2689-5; ŠUBRT, Jiří – VINOPAL, Jiří. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha : Karolinum, 2013, s. 258. ISBN 978-80-246-2140-1; ŠUBRT, Jiří – VINOPAL, Jiří – VÁVRA, Martin. The Czechs and their View of History. In *European Societies*, 2013, roč. 15, č. 5, s. 729-752. ISSN 1461-6696; ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*, 2010, č. 1, s. 9-30. ISSN 1804-0616; BURZOVÁ, Petra Lupták – DVOŘÁKOVÁ, Ilona – HEJNAL, Ondřej – RŮŽIČKA, Michal – TOUŠEK, Ladislav. Paměť a prostor: Reprezenační strategie společenstva vzpomínání v postindustriální městě. In *Sociální studia*, 2013, roč. 10, č. 4, s. 107-126. ISSN 1803-6104; KUBÁTOVÁ, Helena. Collective Memory and Collective Identity of Hlučín Region Inhabitants in the 20th Century. In *Historická sociologie*, 2016, č. 1, s. 11-32. ISSN 1804-0616; SIDIROPULU JANKŮ, Kateřina. Krajina vzpomínek. Kdo kreslí mapu brněnského „Bronxu“? In *Sociální studia*, 2013, roč. 10, č. 4, s. 57-78. ISSN 1803-6104; SZALÓ, Czaba. Od kolektivní paměti k paměti města. In *Sociální studia*, 2013, roč. 10, č. 2, s. 7-11. ISSN 1803-6104. K středoevropskému sociologickému studiu paměti srov. např. WAWRZYŃIAK, Joanna – PAKIER, Małgorzata. Memory Studies in Eastern Europe: Key Issues and Future Perspectives. In *Polish Sociological Review*, 2013, č. 183, s. 257-280. ISSN 1231-1413; popř. KILIAS, Jaroslav. Is there any Sociological Tradition of Social Memory Research? The Polish and the Czech Case. In *Polish Sociological Review*, 2013, č. 183, s. 297-316. ISSN 1231-1413.

V sociálních vědách lze identifikovat minimálně tři interní diskurzy, které odráží společenskou situaci a současně vedly k rozvoji studií paměti. Byly to multikulturalismus, postmodernismus a teorie konfliktu.⁴ Teorie konfliktu (nebo výkladové modely konfliktu) má ve srovnání s multikulturalismem a postmodernismem samozřejmě starší kořeny, které sahají až k samotným počátkům sociologie. V tradici teorie konfliktu pak sociální vědy nahlízejí kolektivní paměť jako výraz mocenských zájmů privilegovaných a jako nástroj ovládnutí neprivilegovaných sociálních skupin a jedinců. Kolektivní paměť tak může být nahlížena jako součást (forma) ideologie vyjadřující skryté zájmy vládnoucí vrstvy (či třídy). Multikulturalismus a jeho požadavek zrovnoprávnění všech kultur a odmítnutí vzájemného poměřování a hodnocení různých kultur z jednoho univerzalistického základu, vede ve svých důsledcích k odhalování různých (zvláště pak zamlčených) představ nadřazenosti a jejich historických kořenů. Předmět kritiky postmodernismu, tedy „velká vyprávění“ mohou být chápána jako určité části či formy kulturní paměti. Zpochybněním velkých vyprávění dochází ke zpochybnění konkrétních forem kulturní paměti, což pak vede k nutnosti minulost rekonstruovat, restrukturalizovat či nově vytvořit. Všechny tři diskurzy (teorie konfliktu, multikulturalismus a postmodernismus) se shodnou v tom, že minulost nemůže být chápána jako něco neměnného a esenciálního, ale jako oblast, která může být proměněna (resp. je neustále proměňována) a o kterou je tedy třeba bojovat. Ukazují kulturní paměť jako výraz a proměňovací moci. Kdo ovládá paměť, ovládá společnost; kdo ovládá minulost, ovládá současnost.⁵

Uvědomění si této roviny kulturní paměti nám pomůže pochopit sociální kontext dobového zvýšeného zájmu o toto téma – téma kulturní paměti (tedy paměti určitého sociálního seskupení) se vynořuje všude tam, kde (a) existuje vědomí dějin a dějinnosti, resp. možnosti nahlížet na čas jako na kontinuum, v němž existuje nějaké sociální seskupení, a (b) existuje pocit aktuální diskontinuity v tomto čase. Téma kulturní (a tedy i náboženské) paměti tak v sobě inherentně obsahuje napětí mezi kontinuitou a diskontinuitou. Jinak řečeno: aktualizace tématu kulturní paměti (resp. různé empirické podoby této aktualizace) je výrazem snahy překonat (reálnou či domnělou) diskontinuitu postulováním (reálné či domnělé) kontinuity.

Objevení se tématu paměti v evropském prostředí je důsledkem sociálních, ekonomických a kulturních procesů a podmínek, které jsou aktéry zažívány jako diskontinuitní. K této diskontinuitní aktuálnosti jistě patří otázka evropské integrace a s ní spojená diskuse o zachování identity národních států. S touto oblastí se dále silně propojuje problém globální migrace a silných přistěhovaleckých vln do evropského prostoru. Nicméně diskontinuita kulturní paměti v evropském prostředí není spojena jen s těmito aktuálními výzvami. V evropském kulturním prostoru můžeme zřetelně identifikovat snahu o vyrovnávání se jednotlivých společností se svojí minulostí. V tomto ohledu je klíčové a dominantní vyrovnávání se s dědictvím druhé světové války, která v mnoha ohledech (kulturním, sociálním, ekonomickém, politickém apod.) znamenala významný diskontinuitní prvek a faktor mnoha následujících změn. Kromě samotných válečných událostí a přede-

4 JAKOBS, Mark D. – WEIS HANRAHAN, Nancy (eds.). *The Blackwell Companion to Sociology of Culture*. Malden; Oxford; Carlton : Blackwell Publishing, 2005, s. 255. ISBN 9780631231745.

5 LUŽNÝ, Dušan. Kulturní paměť jako koncept sociálních věd. In *Studia Philosophica*, 2014, roč. 61, s. 7-8. ISSN 2336-453X.

vším traumatické zkušenosti holocaustu, jde o poválečné geopolitické rozdělení Evropy jako celku a vznik komunistických režimů ve střední a východní Evropě, ale také o rozdělení jednotlivých regionů (např. Německa), popř. rozdělení jednotlivých společností (jejich vnitřní štěpení, např. ve Francii, Španělsku či Itálii). Paměť se tak v osmdesátých letech 20. století objevuje jako téma související s hledáním etnických a národnostních identit a identit jednotlivých sociálních (státních) útvarů. Rozdělení Jugoslávie i rozdělení Československa, tedy formování nových států i strukturační změny jednotlivých společností, vyvolávaly nejen problém identity a kontinuity těchto identit, ale také potřebu nových legitimizací (přesněji potřebu legitimizací nových identit). A právě nutnost poskytnout potřebné legitimace (zvláště legitimaci vyššího řádu, tedy obecnějšími legitimizačními schémata) vedla k rekonfiguraci kolektivní paměti či kolektivních pamětí, které mají povahu symbolických univerz.⁶

Podobný proces však postihl také ostatní části světa. Přibližně ve stejné době dochází na různých místech planety k oživování procesů hledání a potvrzování etnických a náboženských identit, jejichž základem jsou různé etnické a náboženské paměti. Zřetelně je to důsledek rozpadu koloniálních říší (resp. postkoloniálního zájmu o doposud marginalizované etnické a kulturní minority) a rozpadu bipolárního rozdělení světa (resp. soupeření mezi kapitalistickými USA a západní Evropou na jedné straně, a na straně druhé komunistickým SSSR a jeho satelity).

Na základě zohlednění sociokulturního kontextu objevení se významu kolektivní paměti můžeme na tomto místě navrhnout dílčí závěry, které mohou sloužit jako východiska pro další konceptualizaci kolektivní paměti. Prvním z nich je tvrzení, že:

(A) kolektivní paměť je třeba nahlížet jako téma obsahující inherentně spojitost s mocí, resp. konfliktem.

Druhým závěrem a východiskem je poznatek, že:

(B) tematizace paměti vždy souvisí s různě silně artikulovaným požadavkem překonávat reálnou či domnělou diskontinuitu. Paměť je tak mocenským nástrojem vytváření kontinuity.

Paměť mezi minulostí a současností

Je-li tematizace kolektivní paměti součástí určitého sociokulturního kontextu a přítom i součástí mocenských praktik, pak se nevyhneme otázce vztahu paměti a historicity, popř. konstrukce historie. Zde se sociologická perspektiva v mnohém prolíná s perspektivou konstruktivistického chápání historie.⁷ Sociologické studium paměti je sociálním

6 Zde využíváme stále podnětné koncepce P. Bergera a Th. Luckmanna, jak ji představili v *Sociální konstrukci reality* (BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality : pojednání o sociologii vědění*. Brno : CDK, 1999, s. 93-127, ISBN 80-85959-46-1).

7 Ve slovenském prostředí srov. např. ŠUCH, Juraj. Konstruktivistické chápanie histórie a jej etická dimenzia. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 4, s. 587-595. ISSN 0018-2575 v návaznosti na obecnější diskusi o povaze humanitních a společenských věd, resp. povaze historických a společenských „faktů“, např. ČERNÍK, Václav. Formovanie teorie spoločenského faktu. In *Filozofia*, 2008, roč. 63, č. 8, s. 670-682. ISSN 0046-385 X; ZELENÁK, Eugen. Historický fakt, realizmus a konstruktivizmus. In *Filozofia*, 2009, roč. 64, č. 7, s. 625-633. ISSN 0046-385 X; ŠUCH, Juraj. Niekoľko poznámok k naivnému realizmu,

konstruktivismem inspirováno a ovlivněno. Velmi jednoduše bychom mohli říci, že sociologie zásadně rozlišuje mezi „fakticitou“ (jak se události skutečně odehrály) a „realitou“ (jak jsou události chápány a nahlíženy aktéry, tedy jak jsou pro aktéry „reálné“). Ilustrativně to dokládá tzv. Thomasův teorém, který tvrdí, že jestliže je určitá situace (a tedy i událost) lidmi definovaná jako reálná, stává se reálnou ve svých důsledcích. Pro sociologii je tedy primární „realita“ a „faktičita“ sekundární. Převedeno k našemu tématu: pro sociologii je důležité jak lidé minulost nahlíží (jak jí rozumějí, jak ji vykládají a jak se podle toho chovají), a ne to, jak se minulost skutečně odehrála. Pro sociologii je primární paměť, historie je v tomto kontextu sekundární.

Je-li tedy od počátků akademického studia paměti (*memory studies*) zřejmé, že paměť je něco jiného než historie,⁸ musíme při studiu paměti identifikovat význam profesionálních expertů na historii, tedy historické vědy a historiků. Susan Rubin Suleimanová (inspirovaná Jeanem-Pierrem Vernantem) např. v tomto kontextu navrhuje rozlišovat mezi osobní pamětí, kolektivní pamětí a historickou pamětí. V případě prvního typu se jedná o paměť přímých účastníků historických událostí. V případě kolektivní paměti, někdy též zvané jako sociální, jsou události recipovány a interpretovány s ohledem na přítomnost konkrétní společnosti; proto je také tento typ paměti předmětem diskurzivních sporů. Historickou pamětí je pak mině obraz, který o událostech utvářejí vyškolení historici. Ti proti sobě kladou paměť aktérů (narace přecházející v mýty) vůči doložitelným faktům. Důležité je, že všechny tři typy paměti jsou ve vzájemné interakci a nepředstavují nic neměnného, co by fixně zprostředkovávalo minulost.⁹

konstruktivismu a kritickému (vedeckému) realizmu. In *Filozofia*, 2010, roč. 65, č. 7, s. 664-671. ISSN 0046-385 X; popř. SEDOVÁ, Tatiana. K predpokladom a súvislostiam faktu v sociálnom poznaní. In *Filozofia*, 2009, roč. 64, č. 7, s. 613-624. ISSN 0046-385 X; JANKOVIČ, Ivan. K problematike narativity a referencie v historiografii a v umeleckej literatúre. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 4, s. 621-632. ISSN 0018-2575. Do slovenské sociologie zanesla koncept kolektivní či kulturní paměti Adéla Kvasničková v návaznosti na význačnou francouzskou socioložku náboženství Danièle Hervieu-Léger (KVASNIČKOVÁ, Adéla. *Náboženstvo ako kolektívna pamäť. Prípady Slovenska a Čiech*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005. 121 s. ISBN 978-80-223-2124-2; KVASNIČKOVÁ, Adéla et al. *Pamäť v transdisciplinárnej perspektíve*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2015. 128 s. ISBN 978-80-223-3745-8).

8 Rozlišování mezi historií a pamětí je základem konstituování studia paměti (*memories studies*) minimálně od 20. let minulého století, kdy svá díla publikoval Maurice Halbwachs, který navrhl rozlišovat mezi „formální historií“ a „kolektivní pamětí“. Tato distinkce je však jistě starší. Např. Ernest Renan v roce 1882 v přednášce „Co je národ?“ tvrdil, že paměť a historie jsou v zásadní opozici (srov. WERTSCH, James V. *Collective Memory and Narrative Templates*. In *Social Research*, 2008, roč. 75, č. 1, s. 145. ISSN 0037-783X). Schematicky lze rozdíly mezi formální historií a pamětí vyjádřit následovně: zatímco „kolektivní paměť“ je „subjektivní“, spojená se partikulární jedinečnou perspektivou, odrážející specifické skupinové sociální rámce, neuvědomující si sebe sama, neobsahující nejednoznačnosti spojené s různými motivacemi a interpretacemi událostí, spojující minulost se současností a je v zásadě ahistorická až antihistorická, „formální historie“ je „objektivní“, odpoutaná od partikulárních perspektiv, nevyjadřující žádné partikulární sociální rámce, reflektující (mající kritický a reflexivní odstup), uvědomující si nejednoznačnost, oddělující minulost od přítomnosti a nahlížející minulost jako něco co se odehrálo „tehdy“ a ne „nyní“ (s. 150).

9 SULEIMAN, Susan Rubin. *Crises of Memory and the Second World War*. Cambridge : Harvard University Press, 2006, s. 43-44. ISBN 978-1475191530.

Význačný historik Jacques Le Goff zase chápe kolektivní paměť jako obraz minulosti, který je konstruován elitami společnosti. Oproti kolektivní paměti pak stojí paměť lidová (folklorní), která je však jen stěží zachytitelná.¹⁰ Obdobně postupuje při svých úvahách i Timothy Snyder, který rozlišuje mezi individuální (jejímž obsahem jsou vzpomínky přímých účastníků události) a kolektivní paměti, kterou dále dělí na hromadnou osobní paměť a národní paměť. Kolektivní paměť slouží ke strukturaci dějin a má tedy legitimizační funkci, neboť mimo jiné třídí historické události na přijatelné a nepřijatelné pro národní dějiny. Tento typ paměti slouží k rámování událostí optikou národních dějin a není rozhodující, zda se jich jedinec účastnil přímo či ne.¹¹

Na základě kritické reflexe dosavadních snah konceptualizovat různé podoby a rovin kolektivní paměti chápeme kolektivní paměť jako procesuální akt, jenž je součástí žitého světa ať už v podání jedince či společnosti. Kolektivní, ale i individuální, paměť je tak striktně vázána na přítomnost. Uvažujeme-li o významu vztahu mezi pamětí a minulostí, pak platí, že „minulost je rekonstruována v závislosti na přítomnosti, stejně tak je přítomnost vysvětlována minulostí“.¹² Naše paměť je zdrojem ustavované a prožívané identity, která se ale dostává do střetů s identitami těch druhých ať už na úrovni individua či skupiny. Paměť proto vždy tkví primárně v pragmatice přítomnosti. Cílem paměti je zajistit, aby vzpomínky sloužily k zachování smyslu a hodnot, jež mají být konstitutivní pro vlastní identitu, aby minulé našlo své uplatnění v současnosti.

Jestliže kolektivní paměť slouží k ukotvení skupinové identity, pak historie v nejběžnějším slova smyslu funguje jako popis proměn kolektivních identit. Zkoumání paměti tak vždy musí reflektovat kolektivní a historickou podmíněnost kolektivní (ale i individuální) paměti. Určitá kolektivní paměť je spjata s určitou sociální skupinou, která v daném čase a prostoru formuluje své vidění světa, včetně vidění minulosti.

Společnost je však vždy v konkrétním historickém okamžiku vnitřně diferencovaná, přičemž tato diferenciací je důsledkem rozdílného vývoje různých sociálních skupin. Nahlížíme-li kolektivní paměť diachronně, jsme schopni identifikovat vnitřní diferencovanost kolektivní paměti v aktuální synchronicitě. Kolektivní paměť jsme pak schopni nahlédnout jako vnitřně pluralitní, jako celek, který v sobě může obsahovat vzájemně inkongruentní prvky. Ačkoliv význační aktéři (strážci a tvůrci paměti) vytvářejí silný tlak na homogenizaci kolektivní paměti, nehomogenita žitého světa a společnosti generuje další aktéry s odlišným pohledem na svět, což zajišťuje přetrvávání inkongruentních a konkurenčních prvků v dané kolektivní paměti. Různí aktéři sledují své zájmy a cíle a s různou razancí, která odpovídá jejich moci, nastolují své vlastní agendy a snaží se vytvářet a udržovat vlastní skupinovou identitu. Tito aktéři ve svém úsilí mohou plně využívat zdroje obsažené v kolektivní paměti (či kolektivních paměti) a zasazovat je do vlastní narace. Může tak docházet k situacím, kdy jeden prvek je společný pro více kolektivních pamětí, ale v každé z nich nese jiný význam. Reálně existující kolektivní

10 LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007, s. 83. ISBN 978-80-7203-862-6.

11 SNYDER, Tim. Memory of Sovereignty and Sovereignty over Memory : Twentieth-Century Poland, Ukraine, and Lithuania. In MÜLLER, Jan-Werner (ed.). *Memory and Power in Postwar Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002, s. 39-40. ISBN 9780521806107.

12 LE GOFF, ref. 10, s. 36.

paměti koexistující v jedné společnosti se tak mohou vzájemně prolínat, v některých místech se přibližovat a v jiných výrazně vzdalovat.

Naším dílčím závěrem v této oblasti je tedy tvrzení, že (C) paměť se vždy primárně vztahuje k přítomnosti, (D) paměť je vždy vytvářena a střežena, (E) ve společnosti existuje více než jedna kolektivní paměť, (F) kolektivní paměť není zcela homogenní, ale je vnitřně diverzifikována a (G) jednotlivé kolektivní paměti se mohou prolínat a různě využívat společných prvků.

Kulturní a komunikativní paměť

Intersubjektivně sdílená kolektivní paměť v každé konkrétní historické situaci může navíc obsahovat dvě základní podoby, které se výrazně odlišují svým vztahem k času a svým zakořeněním v minulosti.¹³ Jednou podobou kolektivní paměti je komunikativní paměť, která je tvořena každodenními interakcemi a zřídka přesahuje formu řeči a vyprávění. Tento typ paměti se vyznačuje poměrnou křehkostí, jelikož tento typ paměti není chráněn před zapomináním. Komunikativní paměť nastavuje jedinci horizont a zároveň funguje jako zprostředkující element mezi jedinci, a z této interakce mezi jedinci čerpá svou sílu a podobu. Každodenní komunikace, z níž komunikativní paměť čerpá, se však vyznačuje vysokou mírou nekonceptčnosti, tematickou nevyhraněností a neorganizovaností. Zároveň ale platí, že paměť jednotlivce se utváří v interakci s ostatními, přičemž nejde o libovolná individua, ale jedná se o skupiny, jež definují společný obraz sebe samých. Klíčové je v tomto ohledu sdílené vědomí společné minulosti.¹⁴

Druhou podobou je paměť kulturní, která přesahuje individuálně sdílenou podobu paměti vzájemně komunikujících současníků. Jde o vědomou (a záměrnou) transformaci komunikativní paměti jednotlivců do objektivizovaných forem kulturní paměti prostřednictvím jejího záznamu a výkladu. Tyto objektivizované formy mohou být různé, především však jde o texty, obrazy nebo instituce, které umožňují podoby paměti nejen kultivovat a zajišťovat jejich předávání, ale umožňují také existenci kodifikovaného výkladu.¹⁵

V tomto se kulturní paměť vzdaluje od všednodennosti a každodennosti, kterou transcenduje. Assmannovými slovy: „tato transcendence každodennosti charakterizuje přede-

13 Zde navazujeme na velmi inspirativní pojetí Jana Assmanna, především jde o ASSMANN, Jan. *Collective Memory and Cultural Identity*. In *New German Critique*, 1995, roč. 65, s. 125-133. ISSN 0094-033X; ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka, a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha : Prostor, 2001. 317 s. ISBN 80-7260-051-6; ASSMANN, Jan. *Religion and Cultural Memory*. Stanford : Stanford University Press, 2006. 222 s. ISBN 9780804745239; ASSMANN, Jan. *Globalization, Universalism, and the Erosion of Cultural Memory*. In ASSMANN, Aleida – CONRAD, Sebastian. *Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories*. New York : Palgrave Macmillan Memory Studies, 2010, s. 121-137. ISBN 978-1-349-32356-2; ASSMANN, Jan. *Communicative and Cultural Memory*. In MEUSBURGER, Peter – HEFFERNAN, Michael – WUNDER, Edgar (eds.). *Cultural Memories : The Geographical Point of View*. Dordrecht : Springer Netherlands, 2011, s. 15-28. ISBN 978-94-007-3603-0.

14 ASSMANN, Jan. *Kolektivní paměť a kulturní identita*. In KRATOCHVIL, Alexander (Ed.). *Paměť a trauma pohledem humanitních věd*. Praha : Akropolis, 2015, s. 51-52. ISBN 978-80-88069-12-6.

15 SZALÓ, ref. 3, s 7-11.

vším časový horizont paměti. Kulturní paměť má své pevné body, její horizont se neposouvá spolu s plynoucím časem“.¹⁶ Koncept kulturní paměti v Assmannově podání usiluje o provázání paměti (zpřítomněné minulosti), kultury a skupiny (společnosti). Kulturní paměť v sobě proto zahrnuje několik neodmyslitelných charakteristik.

Kulturní paměť v prvé řadě konkretizuje identitu jedince/společenství. Dále, zachovává jistý soubor vědění konkrétní skupiny, která z něj odvozuje vědomí své jednoty (my vs. oni) a zároveň rekonstruuje vědění vždy ve vztahu k aktuální přítomnosti. Využívá k tomu sice ustálené, to je osvojené figury vzpomínání a soubory vědění – tzn. existuje zde nějaký archiv „vzpomínek“, jenž je tvořen texty, obrazy, vzorci jednání – které jsou ale vždy specifickým způsobem v dané době opětovně (re)aktualizovány. „*Kulturní paměť je instituce. To znamená, že je vyvedená, zpředmětněná a skladovaná odděleně v symbolických formách, které jsou (na rozdíl od slov nebo gest) stabilní, přesahující situaci. Mohou být převedeny z jedné situace do druhé a přenášejí se z generace na generaci. Na rozdíl od komunikativní paměti, kulturní paměť je nehmotná, odosobněná.*“¹⁷

Obsah komunikativní paměti postihuje „současnou minulost“ (*recent past*), tedy přibližně 80 až 100 let, což zahrnuje perspektivu 3 – 4 generací, a historie se odehrává primárně v rámci autobiografické paměti. Klíčovou vlastností komunikativní paměti je tak její omezený časový horizont.¹⁸ Jde o živoucí, ztělesněnou paměť, která obsahuje komunikaci v lidovém jazyku. Obsahem kulturní paměti je mýtická historie, události v mýtické nebo historické minulosti, přičemž často jde o absolutní minulost či mýtický prapůvodní čas, který zahrnuje tisíce let. Je zde vysoký stupeň formalizace, například v podobě obřadů, rituálů, slavností a podobně. Kulturní paměť je zprostředkována v textech, ikonách, tanci, rituálech a vystoupeních různého druhu. Děje se tak prostřednictvím klasického nebo jinak formalizovaného jazyka či jazyků. Tomu odpovídá rozvinutí hierarchických struktur udržování a kontroly paměti, včetně specialistů na paměť.¹⁹

I přesto nemůžeme kulturní paměť chápat jako něco strnulého. Je to spíše proces, v němž dochází k jejímu formování za současného zpředměťování předávaného smyslu (vzpomínek), který se tak stává závazným a jenž ustavuje sebepojetí skupiny a její hodnotovou perspektivu. Klíčovou roli zde hraje socializace, která zajišťuje předávání paměti z generace na generaci.²⁰

Souhrnně řečeno, kolektivní paměť je tvořena dvěma póly – komunikativní paměti, která je epizodické povahy a odkazuje ke každodenní zkušenosti, a kulturní paměti, jež se opírá o sémantickou paměť, která vede k zobecnění všeho naučeného a zapamatovaného. Důležitou roli v udržování paměti hraje proces socializace, kterým se jedinci zařazují do tradice pamatovaného. Socializace je základ paměti; je to „tmel“ paměti.²¹ V socializaci dochází k předávání a sedimentaci norem, hodnot a významů, čímž dochází

16 ASSMANN, Kolektivní paměť, ref. 14, s. 53.

17 ASSMANN, Communicative and Cultural Memory, ref. 13, s. 17.

18 ASSMANN, Kolektivní paměť, ref. 14, s. 51-52.

19 ASSMANN, Communicative and Cultural Memory, ref. 13, s. 22.

20 ASSMANN, Kolektivní paměť, ref. 14, s. 54-57.

21 ASSMANN, Religion and Cultural Memory, ref. 13, s. 4.

ke strukturaci individuální zkušenosti. Také proto je tak těžké rozlišovat mezi „individuální“ a „sociální“ (tedy kolektivní) pamětí.

Přínos této koncepce pro její další využití můžeme shrnout do následujících tvrzení: je třeba rozlišovat mezi (H) kulturní pamětí, která je objektivizovaná a sedimentovaná a jejíž obsahem je dávná minulost, a (I) pamětí komunikativní, která zahrnuje konkrétní paměť žijících generací (2 – 3 generací). (J) Pro udržování kolektivní paměti je důležitý proces socializace, který umožňuje mezigenerační transmisi paměti. (K) Kulturní paměť je zprostředkovávána texty, obrazy, pohyby, rituály a jinými materiálními a prostorovými nástroji.

Individuální paměť

Můžeme tedy analyticky rozlišovat mezi individuální, komunikativní a kulturní pamětí, přestože víme, jak hodně jsou tyto jednotlivé formy paměti vzájemně propojeny a závislé. Individuální paměť je oblastí, která je součástí neuropsychického fungování lidské mysli na úrovni lidského jedince. Komunikativní paměť je oblastí komunikace a sociálních interakcí, a jedinec zde funguje jako nositel sociálních rolí, který se pohybuje v rámci sociálně sdíleného času. Kulturní paměť je formou kolektivní paměti, která poskytuje určitému kolektivu (společensví) kolektivní identitu a která se vztahuje k historickému (mytickému) času.

Rozlišování mezi individuální, komunikativní a kulturní pamětí umožňuje strukturovaně analyzovat procesy vytváření, udržování a předávání paměti, resp. analyzovat procesy a prvky kontinuity a diskontinuity paměti. Umožňuje zohlednit jak psychologické a kognitivní aspekty pamatování i zapomínání, tak sociální a komunikativní aspekty pamatování a zapomínání, i strukturální rovinu pamatování a zapomínání. Přičemž je nutné neustále mít na mysli, že téma paměti obsahuje v každém okamžiku všechny tři roviny či formy paměti – bez individuálních aktérů by kulturní paměť reálně neexistovala a bez komunikativní paměti by se události a prvky paměti nepředávaly. Na druhou stranu, prvky individuální paměti by bez rámce kulturní paměti vůbec neměly smysl a bez komunikativní paměti by nedocházelo k předávání paměti – v obou případech by byly ohroženy zapomenutím.

Pracovat s individuálními obsahy vědomí je pro sociologii tradičně obtížné (jistě v návaznosti na durkheimovskou tradici, která má ve studiích paměti tradičně silné postavení), neboť orientace na individuum sociologii přibližuje psychologii. Nicméně pokud máme pracovat s pojetím kolektivní paměti, které si je vědomo existence individuální roviny paměti, musíme se snažit překonat umělou propast mezi sociologií a psychologií. Významné je to také proto, že sociologie nemůže přehlížet, že téma paměti (a pamatování) má v psychologii velmi dlouhou tradici, která sahá až k Williamu Jamesovi a ústí až do současných poznatků neuropsychologie.

Také proto nelze na tomto místě podrobně informovat o jednotlivých pojetích paměti (pamětí) v psychologii, a nebylo by to ani v tuto chvíli přínosné. Zaměříme se jen na některé prvky psychologického studia paměti, které souvisejí (podle našeho názoru) se sociologickým a antropologickým studiem kolektivní paměti.

Vyjděme ze základní otázky, která zajímá sociology, antropology i psychology – jakým způsobem dochází k tomu, že se nějaký prvek stane součástí paměti (individuální, skupinové či kulturní).²² Podle zjištění kognitivních psychologů se o tom, zda se nějaká informace uloží do paměti lépe (na delší dobu) než jiná, rozhoduje již v okamžiku vjemu této informace. Platí přitom, že trvanlivost uložení informace do paměti vzrůstá s větší mírou jejího zpracovávání – větší míra zpracovávání informace vytváří obvykle trvanlivější záznam. Není-li informace spojena s dalšími vlastnostmi či informacemi, její trvanlivost v paměti (zapamatování) je slabší. A naopak: je-li nějaká informace spojena s dalšími, ať již konkrétními nebo obecnými, lépe se ukládá do paměti. Např. je-li nějaká barva spojena s nějakými předměty (např. zelená s živými rostlinami), pak je lépe zapamatovatelná, neboť se spojuje i s dalšími vlastnostmi, které s touto prvotní informací bezprostředně nesouvisí (v tomto případě jde o spojení „zelené“ s „rostlinami“ a „životností“). Tato vlastnost je označována jako inference, tedy odvozování vlastností, které nejsou obsaženy v primární informaci, ale lze je odvodit ze spojení s jinými informacemi (např. z informace, že je nějaká rostlina zelená lze odvodit velké množství dalších informací, od potřeby vody a slunečního svitu až po odhadnutí ročního období). Informace s velkou mírou inference se do paměti lépe ukládají, resp. mohou být z paměti lépe vyvolány. Dále se experimentálně prokázalo, že úroveň následného paměťového záznamu se zvyšuje, je-li informace zasazována do vět či celých narací, tedy tehdy „*tvorí-li lidé věty nebo příběhy, které svazují informaci, již se měli naučit s fakty a asociacemi, které už znají*“.²³

Pro porozumění různých šancí pro efektivní uložení informace do různých typů paměti je důležitý velmi krátký časový úsek mezi vjemem a uložením informace. V tuto chvíli je informace zpracovávána v pracovní paměti, kde je informace podržena několik desítek vteřin a je kódována, resp. začleňována do souvislosti. Výsledkem je buď uložení, nebo zapomenutí. Pro sociologické studium paměti je důležité to, že jednotlivé informace jsou dávány do souvislosti, což je v podstatě proces, v němž informace získává kulturní význam. Jinak řečeno, jednotlivá informace je začleňována do nějakého širšího kontextu, je zasazována do narace. Děje se tak jak na úrovni individuální paměti, tak na úrovni kolektivní paměti.

Psychologie na individuální úrovni dále rozlišuje mezi obrazovou pamětí a pamětí narativní. Obrazová paměť je u jedince přítomna od narození, funguje celý život a je spojena s obrazy a emocemi. Naproti tomu systém narativní paměti se vytváří v průběhu dětství (v předškolním věku) a jednotlivé události v něm vstupují do uspořádaného systému (systému vyššího řádu), přičemž jsou vyjadřovány narativní formou.²⁴ Jakkoliv je obrazová paměť, stejně jako obrazové vnímání a uchopování skutečnosti, velmi důležitá, nemůže vytvářet souvislosti. S obrazy mohou být spojeny emoce a pocity, které jsou pro

22 Srov. FOSTER, Jonathan K. *Memory : A Very Short Introduction*. New York : Oxford University Press, 2008, s. 144. ISBN 978-0192806758.

23 SCHACTER, Daniel L. *Sedm hříchů paměti : Jak si pamatujeme a zapomínáme*. Praha : Ladislav Horáček; Litomyšl : Paseka, 2003, s. 37-38. ISBN 80-7185-555-3.

24 WERTSCH, James V. – ROEDIGER III., Henry L. Collective memory: Conceptual foundations and theoretical approaches. In *Memory*, 2008, roč. 16, č. 3, s. 323. ISSN 1464-0686.

individuální paměť velmi důležité, ale obrazům chybí vlastní způsob jejich spojování.²⁵ To může zajistit jen narace. Paměť tedy můžeme chápat jako specifickou formu narace.

Můžeme tedy konstatovat, že (L) kromě kulturní a komunikativní paměti je vhodné zohlednit význam a fungování individuální paměti, neboť bez individuálních aktérů by žádná paměť neexistovala. (M) Trvanlivost uložení informace do paměti vzrůstá s větší mírou jejího zpracování a (N) s větší mírou inference (možnosti odvozování dalších vlastností).

Narativní šablony paměti

James V. Wertsch tvrdí, že kolektivní paměť (na individuální úrovni) je vždy organizována narativně, a je tedy vždy spojena s textovými zdroji.²⁶ Tyto texty mohou být psané nebo mluvené. Při studiu paměti jako narace navrhuje rozlišovat mezi „specifickými naracemi“ (*specific narratives*) a „schematickými narativními šablonami“ (*schematic narrative templates*). Specifické narativy jsou spojeny se specifickými událostmi, které jsou jedinečné a zasazeny do konkrétního času a místa. Wertsch je přesvědčen, že cílem studia kolektivní paměti není studovat jednotlivé události, ale obecné vzorce, tedy schematické narativní šablony. Tyto šablony se mohou replikovat, mohou v konkrétních případech variovat, ale vždy vyjadřují jednu jednoduchou linii příběhu.²⁷ „*Současně však platí, že schematické narativní šablony nejsou jakýmsi druhem univerzálních archetypů. Patří k jednotlivým narativním tradicím, které se liší v závislosti na kulturním prostředí. Dalším společným atributem je to, že nejsou pro vědomí snadno dostupné. Jak poznamenal Bartlett, schematické narativní šablony nejsou použity reflexivním či analytickým způsobem, ale jsou používány naprosto bezděčně.*“²⁸

Vidíme tedy, že pohled psychologie není v rozporu s tím, jak nahlíží paměť sociologie a antropologie. Psychologie se samozřejmě více věnuje způsobům ukládání informací (pamatování) a příčinám ztráty informací (zapomínání), přičemž se zaměřuje na neurologické mechanismy fungování mozku, nijak však nepopírá sociální a kulturní rozměr fungování paměti (pamatování i zapomínání). Pokud bychom měli shrnout poznatky psychologie paměti, pak můžeme říci, že významné pro ukládání informací do paměti je spojování těchto informací s jinými informacemi, tedy zasazování do souvislostí, které pak vytvářejí celek, který lze vyjádřit ve formě narace či příběhu. Tyto narace mohou být konkrétní (týkají se primárně osobních životních zkušeností) nebo obecnější (vyjadřují obecnější souvislosti a individuální je zasazováno do obecného). Narace jsou organizo-

25 O tom, jak je možný empirický výzkum vizuální roviny kulturní paměti bez přihlídnutí k naracím při srovnání dvou lokalit, resp. obcí na Tachovsku a Hlučínsku, viz LUŽNÝ, Dušan. Localization and Visual Foundation of Religious Memory – the Case of Staré Sedliště and Sudice. In *Pantheon*, 2016, roč. 11, č. 1, s. 3-31. ISSN 1803-2443.

26 WERTSCH, James V. The Narrative Organization of Collective Memory. In *Ethos*, 2008, roč. 36, č. 1, s. 120-135. ISSN 1548-1352.

27 WERTSCH, ref. 26, s. 123.

28 WERTSCH, ref. 26, s. 124. Na výzkumu narací odlišných generací Rusů Wertsch ukazuje, že ačkoliv se generační výpovědi o druhé světové válce výrazně odlišují, sdílejí společnou šablonu, kterou tento autor označuje jako *Russian „Expulsion of Foreign Enemies“ Narrative Template* – WERTSCH, ref. 8, s. 142.

vány podle šablon (ty bychom mohli sociologicky chápat jako rámce kulturní paměti). Nové informace se ukládají do paměti, pokud splňují zdánlivě protikladné podmínky: na jedné straně odpovídají šablonám a jsou tedy „známé“ (a tedy pochopitelné), na straně druhé musejí být něčím specifické a tedy neobvyklé – to však jen do určité míry (tedy do míry, která umožňuje začlenění do šablony).

Tvrzení, která můžeme odvodit z výše zmíněného a která jsou vhodná k dalšímu využití, jsou následující:

(O) Paměť je strukturována narativně, přičemž (P) základem strukturace a předávání obsahů paměti jsou narativní schematické šablony.

Závěr

Na základě kritické reflexe sociokulturního kontextu tematizace kolektivní (kulturní) paměti, dosavadního používání konceptu paměti v české a slovenské sociologii náboženství a přihlednutím k poznatkům ze sociálně psychologické konceptualizace paměti se můžeme pokusit zformulovat základní závěry, které nám mohou sloužit pro další konceptualizaci náboženské paměti:

- (A) Kolektivní paměť je třeba nahlížet jako téma obsahující inherentně spojitost s mocí, resp. konfliktem.
- (B) Tematizace paměti vždy souvisí s různě silně artikulovaným požadavkem překonávat reálnou či domnělou diskontinuitu. Paměť je tak mocenským nástrojem vytváření kontinuity.
- (C) Paměť se vždy primárně vztahuje k přítomnosti.
- (D) Paměť je vždy vytvářena a sřežena.
- (E) Ve společnosti existuje více než jedna kolektivní paměť.
- (F) Kolektivní paměť není zcela homogenní, ale je vnitřně diverzifikována.
- (G) Jednotlivé kolektivní paměti se mohou prolínat a různě využívat společných prvků.
- (H) Kulturní paměť je objektivizovaná a sedimentovaná a jejím obsahem je dávná minulost.
- (I) Komunikativní paměť zahrnuje konkrétní paměť žijících generací (2 – 3 generací).
- (J) Pro udržování kolektivní paměti je důležitý proces socializace, který umožňuje mezigenerační transmissi paměti.
- (K) Kulturní paměť je zprostředkovávána texty, obrazy, pohyby, rituály a jinými materiálními a prostorovými nástroji.
- (L) Kromě kulturní a komunikativní paměti je vhodné zohlednit význam a fungování individuální paměti, neboť bez individuálních aktérů by žádná paměť neexistovala.
- (M) Trvanlivost uložení informace do paměti vzrůstá s větší mírou jejího zpracování.
- (N) Trvanlivost uložení informace do paměti vzrůstá s větší mírou inference (možnosti odvozování dalších vlastností).
- (O) Paměť je strukturována narativně.
- (P) Základem strukturace a předávání obsahů paměti jsou narativní schematické šablony.

Je zřejmé, že pokud přijmeme perspektivu studií paměti, můžeme uvidět stará témata v jiných souvislostech. Např. můžeme říci, že paměť je tím, co činí z jedince sociální

bytosť, resp. platného člena určitého společenství. Je to dáno např. tím, že proces socializace je v podstatě procesem osvojování si řetězce paměti. Paměť, ať již individuální, nebo komunikativní či kulturní, je vždy intersubjektivně sdílena, a je tedy sociální. Právě toto sdílení umožňuje existenci obecných šablon, a naopak: existence obecných šablon umožňuje intersubjektivní sdílení.

Položíme-li si tedy základní otázky: „co integruje společnost“ a „co dělá člověka sociální bytostí“, můžeme v obou případech odpovědět: paměť. V této perspektivě se paměť stává klíčovým konceptem řady humanitních i sociálních věd, od sociologie až po historii.

* Tato studie vznikla v rámci projektu *Kontinuita a diskontinuita v náboženské paměti v České republice* (GAČR, č. 14-01948S).

DAS KONZEPT DES KOLLEKTIVEN GEDECHTNISES –GRUNDLAGEN UND SCHLUSSFOLGERUNGEN

DUŠAN LUŽNÝ – JAN VÁNĚ

Anhand der kritischen Reflexion des soziokulturellen Kontexts bezüglich der Thematisierung des kollektiven (kulturellen) Gedächtnisses, der bisherigen Anwendung des Gedächtnis-Konzepts in der tschechischen und slowakischen Religionssoziologie sowie unter Berücksichtigung der Erkenntnisse aus der sozialpsychologischen Gedächtnis-Konzeptualisierung wurden in der vorliegenden Studie die generellen Fazits formuliert, welche zur weiteren Konzeptualisierung des religiösen Gedächtnisses in der Historiografie und Soziologie beitragen können. Hierbei handelt es sich um folgende Punkte:

(A) Das kollektive Gedächtnis ist als Thema zu betrachten, welches inhärent die Kohärenz mit der Macht - z. B. mit einem Konflikt - beinhaltet. (B) Thematisierungen in Bezug auf das Gedächtnis stehen immer im Zusammenhang mit der unterschiedlich stark artikulierten Forderung, die reale bzw. fiktive Diskontinuität zu überwinden. Somit stellt das Gedächtnis ein mächtiges Instrument zur Bildung von Kontinuität dar. (C) Das Gedächtnis bezieht sich primär immer auf die Gegenwart. (D) Die Bildung sowie Überwachung des Gedächtnisses erfolgt immer durch konkrete Akteure. (E) In der Gesellschaft gibt es mehr als ein kollektives Gedächtnis. (F) Das kollektive Gedächtnis ist nicht komplett homogen, sondern innen diversifiziert. (G) Einzelne kollektive Gedächtnisse können sich überschneiden sowie die gemeinsamen Elemente auf unterschiedliche Weise einsetzen. (H) Das kulturelle Gedächtnis ist objektiviert sowie sedimentiert und bei dessen Inhalt handelt es sich um die weit zurückliegende Vergangenheit. (I) Das kommunikative Gedächtnis umfasst das konkrete Gedächtnis der lebenden Generationen (2-3 Generationen). (J) Zur Aufrechterhaltung des kollektiven Gedächtnisses ist der Sozialisierungsprozess wichtig, welcher die Gedächtnis-Transmission zwischen den Generationen ermöglicht. (K) Die Weitergabe des kulturellen Gedächtnisses erfolgt über Texte, Bilder, Bewegungen, Rituale sowie über andere materielle und räumliche Instrumente. (L) Neben dem kulturellen und kommunikativen Gedächtnis sollte auch die Bedeutung und Funktionsweise des individuellen Gedächtnisses berücksichtigt werden, da es ohne individuelle Akteure kein Gedächtnis geben würde. (M) Die Speicherdauer

von Informationen im Gedächtnis wächst mit zunehmender Verarbeitung dieser Informationen. (N) Die Speicherdauer von Informationen im Gedächtnis wächst mit zunehmender Inferenz (weitere Eigenschaften können abgeleitet werden). (O) Das Gedächtnis ist narrativ strukturiert. (P) Die narrativen schematischen Schablonen stellen die Grundlage für die Strukturierung sowie Weitergabe von Gedächtnis-Inhalten dar.

prof. PhDr. Dušan Lužný, Dr.
Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie FF UP
Tř. Svobody 26, 779 00 Olomouc
e-mail: dusan.luzny@upol.cz

doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D.
Katedra sociologie FF ZČU
Sedláčkova 15, 301 00 Plzeň
e-mail: vanejan@kss.zcu.cz